

מטרופולין במדבר

יהודה גרדום ואסתר מאיר-גליצנשטיין (עורכים),
 באר שבע: מטרופולין בהתהוות, קובץ מאמרים,
 באר-שבע: מרכז הנגב לפיתוח אזורי ואוניברסיטת
 בן-גוריון בנגב, תשס"ח, 333 עמ'

פעמיים הוסבר שמה של באר-שבע בספר
 בראשית, שתיהן בהקשר של מריבה על בארות
 מים ובעקבותיה השלמה. בפעם הראשונה נאמר
 כי אברהם 'קרא למקום הוא באר שבע, כי
 שם נשבעו שניהם', אברהם ואבימלך (כא, לא).
 ובפעם השנייה סופר כי אחרי שהשלים יצחק
 עם אבימלך, חפרו עבדי יצחק ומצאו מים, והוא
 קרא לבאר שבעה, 'על כן שם העיר באר שבע
 עד היום הזה' (כו, לג). על הצורך לחדש את שם
 המקום בפעם השנייה כתב אחד מגדולי הפרשנים
 סמוך לזמננו: 'כשנשבע אבימלך ואברהם וכתרו
 שניהם ברית, קרא למקום באר-שבע. אבל אחר
 כך כשגרשו את יצחק, הופר הברית בין שניהם
 ובטלה השבועה שנשבעו, שכיון שאבימלך הפר
 בריתו, תו [שוב] אין בני אברהם ככלל השבועה.
 אבל כי באו ליצחק ועשו עמו שלום ונשבעו זה
 לזה, שוב נתקיים השבועה ונקרא שנית שם המקום
 באר-שבע'.¹ בעל הפירוש לימד כאן כלל גדול:
 אין קריאת שם חד-צדדית. רק כאשר היריבים
 משלימים ומסכימים ביניהם, מתקבע שם המקום.
 נזכרתי בפרשנות זו תוך כדי עלעול וקריאה בכרך
 המהודר של אסופת המאמרים על המטרופולין
 באר-שבע בעריכת יהודה גרדום ואסתר מאיר-

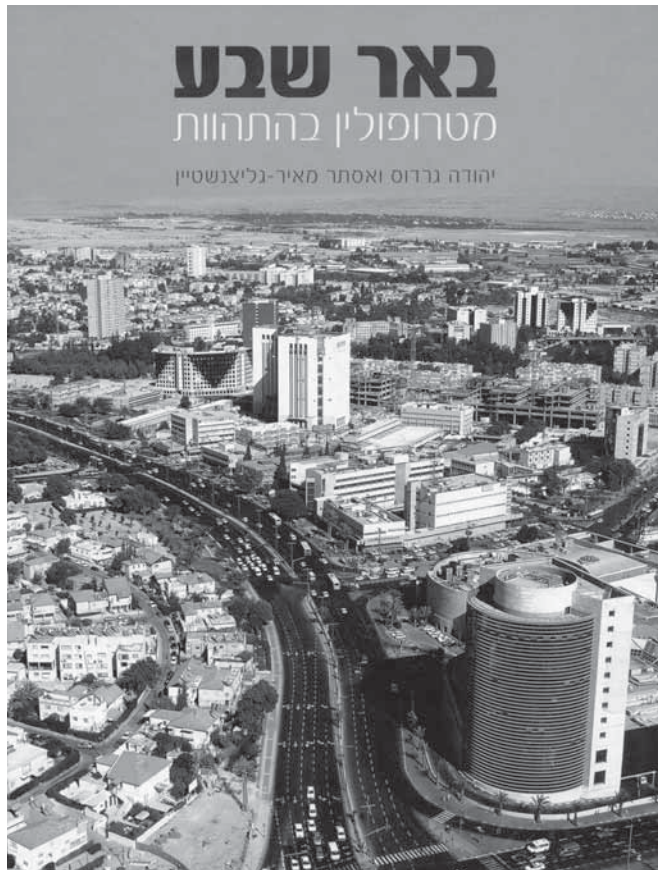
1 מאיר שמחה הכהן מדווינסק, משך חכמה, א, מהדורת
 'קופרמן, ירושלים תשמ"ג, עמ' רז.

גליצנשטיין. הכרך מחזיק 333 עמודים ומחולק
 לחמישה שערים. שניים מהם – השני והרביעי –
 הם מקבצי תמונות במתכונת אלבומית, ושלושת
 האחרים מחזיקים חמישה-עשר מאמרים מחקריים
 על העיר באר-שבע ועל האזור הקשור אליה
 בתהליכי גיבוש מטרופוליניים. המאמרים מייצגים
 ויכוחים ועימותים לא מעטים ותחרות על אופיים
 של העיר והאזור המתפתחים למטרופולין.

סדר המאמרים נקבע לפי תוכנם. פותח את
 הספר מקבץ מאמרים בנושאי חברה וכלכלה
 של באר-שבע כיום, נושאים המאפיינים את
 העיר וסביבתה, והעומדים על סדר היום. מקבץ
 המאמרים השני עוסק בתכנון העיר ובבניינה,
 החל מהתקופה העות'מאנית, כאשר נבנתה
 באר-שבע כמזום אימפריאלי, ועד שילוב מוסדות
 ומרכזי תרבות בתהליכי התחדשות עירונית היום.
 במקבץ הסוגר את הספר שני מאמרים – מקראי
 וארכאולוגי – העוסקים בבאר-שבע בתקופת
 המקרא ואף לפנייה.

מטרופולין הוא אזור שתושביו רואים בו
 מרחב בחירה אחד: הם יכולים לגור ביישוב אחד,
 לעבוד באחר, לערוך קניות ביישוב נוסף וכן
 הלאה – למקם את פעילויותיהם השונות באזור
 מבלי להתחשב בעובדה שהוא מחולק לרשויות
 מנהליות שונות. במטרופולין בעל מבנה היררכי
 יש עיר גדולה שמרוכזים בה עיקרי התפקודים
 והפעילויות של האזור כרמתם האזורית הגבוהה
 ביותר. ויתר הערים והיישובים באזור מדורגים לפי
 גודלם ורמת המסחר והשירותים שהם מציעים.
 עצמת יחסי הגומלין הכלכליים, התעסוקתיים
 והחברתיים בין יישובי המטרופולין מגדירים
 אותם כטבעות המקיפות את הגלעין המטרופוליני,
 שהוא העיר המרכזית.

בישראל ארבעה מטרופולינים: תל-אביב,
 חיפה, ירושלים ובאר-שבע. תל-אביב היא המטרופ-
 פולין הצפוף והגדול באוכלוסייתו, ובאר-שבע

באר שבע

מטרופולין בהתהוות

יהודה גרדוס ואסתר מאיר-נליצנשטיין

היבט תרבותי-פוליטי נדון בהרחבה במאמרו של אבינועם מאיר 'ברווי הנגב, גלובליזציה ותכנון במטרופולין באר-שבע'. המחבר מנתח את ההשפעה המשותפת של כוחות גלובליים ומקומיים על אוכלוסיית הברווים בנגב. הוא מציין את הידוע לנו – שתבויות מקומיות ומסורתיות סופגות את הזרמים הגלובליים, מעכלות אותם, ותוך כדי כך הן עצמן משתנות. באוכלוסייה הברווית בנגב, טוען המחבר, התהליך האמור בא לידי ביטוי במה שהוא מכנה 'תכנון מתקומם'. כנגד תכניות המדינה במטרופולין באר-שבע הברווים מציבים תכניות חלופיות משלהם, שנועדו להדגיש את שיוכם הערבי ולעמוד על

היא המטרופולין הדליל והגרדול בשטחו; מחמת דלילותו והמרחקים שבין יישוביו, מכנים אותו עורכי הספר מטרופולין בהתהוות. מאמרו של גרדוס פותח את סדרת המאמרים בתיאור מורכבותו החברתית של המטרופולין, שהוא מגדיר 'צורת יישוב' (עמ' 23), אך אולי מדויק יותר להגדירו ארגון יישובי במרחב. המאמר מציג את מרכזיותה המטרופולינית של באר-שבע כמוקד יוממות של יישובי הסביבה, ומנתח את המגוון החברתי של אוכלוסייתה דרך מערכות הבחירות בעשור האחרון. בדפוסי ההצבעה בעיר באר-שבע חלו ירידה של מפלגות לאומיות כמו 'העבודה' ו'הליכוד' ועלייה של מפלגות מגזריות כמו ש"ס ו'ישראל ביתנו'. לעומת זאת ביישובי הלוויין שלהם סטטוס חברתי גבוה, דפוסי ההצבעה נוטים לשמאל ולמרכז הפוליטי (עמ' 28-29). גם תהליכים גלובליים משפיעים על המטרופולין, ובמיוחד מגדילים בו את הפערים החברתיים-הכלכליים. הקבוצות החזקות בחברה מתחברות לרשתות גלובליות אוניברסאליות המושתתות על שיזורים על-לאומיים של הון, סמלים ומושגים גלובליים [...] כך הולכות ונחלשות הזהויות המסורתיות והמורדניות. כתגובת-נגד מתגבשות הקהילות הלוקאליות הפרטיקולריסטיות, שהן בדרך כלל ניאראתניות או ניאורדתיות והן מושתתות על שיוכים תת-לאומיים של גזע, אמונה או תרבות' (עמ' 34). בכך תולה גרדוס את התגבשותן של קהילות סביב אמונה או מוצא עדתי או שניהם בשוליים החברתיים והמרחביים של המטרופולין.

שני מאמרים נוספים דנים במאפיינים תרבותיים ברמה פרטנית: מאמרו של נלי אליאס ונטליה חבורוסטיאנוב העוסק בחיי התרבות של 'הרחוב הרוסי' באר-שבע, ומאמרו של דן כספי המציג את המגוון התרבותי כפי שהוא משתקף בתקשורת המקומית בעיר.

חדשה שלושה מאפיינים: הקמתה היא תוצאה של החלטה חיצונית; מיקומה נקבע מראש; והיא מתוכננת על מפה לפני תחילת בנייתה בשטח. בפעם הראשונה הוקמה העיר על ידי השלטון העות'מאני, ובפעם השנייה על ידי רשויות התכנון הישראליות. מאמרו של נמרוד לוז מציג את באר-שבע כמיזם אימפריאלי עות'מאני, והרס שדר כותבת על תכנים אידאיים בתכנון באר-שבע הישראלית. שניהם מדגישים שהעיר לא קמה על בסיס צרכים מקומיים. לוז מגדיר אותה יצירה חדשה שהושגה במרחב, ושדגם שתי וערב של רחובותיה מבטא 'כוח חזק, מרכזי והגמוני שהניע את הפעולה' (עמ' 172). בדומה לכך שדר מציגה את הקמת העיר בראשית המאה העשרים כביטוי לרצון התורכים לחזק את שלטונם באזור מול שכטי הברווים. היא מדגישה גם את התחשבות המתכננים הראשונים בתנאים הגאוגרפיים – אלה השפיעו על מיקום העיר ועל הפניית רחובותיה בהתאמה ל'רגישויות אקלימיות, הידרולוגיות וחברתיות [...] בין שטחי מרעה ראויים לעיבוד והתיישבות לבין שטחי מדבר ריקים המאפשרים חיי נוודות' (עמ' 179). במאמר ניתוח רחב של תכניות, מסמכים תכנוניים ועדויות של מתכננים. על פי ניתוח זה באר-שבע מייצגת בתכנונה ובבנייתה את האידאולוגיה האנטי-עירונית של הממסד הישראלי – החל מ'שליטת העירוניות במובנה העמוק [...] מפני שהיה בה ניתוק הקשר הנכסף בין האדם לאדמתו', תפיסה שהובילה לבניית 'ערים נטולות עירוניות' (עמ' 192), ועד שליטת העירוניות מתוך דאגה לקהילתיות, 'משום שבעיר אין קשר של ממש בין קרבה פיזית לבין קרבה אנושית. ההיכרויות בעיר נקבעות לאור רשתות חברתיות שהן מעבר לשכונה. בעיר של ממש, בניגוד לכפר, אין זהות בין שכונה לקהילה' (עמ' 189). מדיניות זו של אנטי-עירוניות ניכרה בבאר-שבע לטענת שדר עד שנות התשעים. היא

זכויות האזרח שלהם. מאיר מזהה שלוש רמות של התכנון המתקומם: תכנון-על (מקרו), המדגיש הבניית זהות אתנית-לאומית של הברווים כחלק מערביי ישראל; תכנון ביניים (מזו), המבקש לעצב את המרחב כ'מטרופולין דו-לאומי'; ותכנון זעיר (מיקרו), כמאבק על שמות מקומות ועל ההכרה בכפרים הברווים (עמ' 95–96). מול מאמר זה על הברווים במטרופולין עומד מאמרו של ארז צפדיה העוסק ביישובים יהודיים חדשים במטרופולין באר-שבע. אלה ממוקמים בחלקם בין הכפרים הברווים, ולטענת צפדיה הוקמו במגמה להשיג מאזן דמוגרפי יהודי ולמנוע רצף מרחבי ערבי. המחבר מזהה אידאולוגיה משותפת של עמותות חדשות ושל מוסדות ציבוריים ופרטיים שעיקרה 'הקניית ערכים לאומיים למרחב, ערכים המשתלבים במגמות שוקיות של הפרטה וליברליזציה, לצד שאיפה של פרטים לקהילתיות ולשיפור תנאי הדיור שלהם' (עמ' 105). איני יודע מהי 'הקניית ערכים לאומיים למרחב'; הכוונה מן הסתם לסמלים ולתכנים המוצבים במרחב, והמביעים את זיקתם המקומית של תושביו. המחבר מציג את ההתיישבות החדשה הזאת כעסקה של עמותות בעלות זיקה אידאולוגית-לאומית המוכנות לפעול בנגב, והמקבלות בתמורה תמיכה כספית ומוסדית. מתוך ניתוח מסמכי מדיניות ותהליכים תכנוניים המחבר מגיע למסקנה כי 'עמותות התיישבות משמשות בקונפליקט פנימי על דמותה הרצויה של מטרופולין באר-שבע ושל ישראל בכלל' (עמ' 106), ומטרתיהן אתניזציה של המרחב על ידי יישוב 'מהגרים' יהודים (לא חלילה 'עולים'), השפעה על מאזן דמוגרפי יהודי ומניעת רצף מרחבי ערבי (עמ' 109).

שלא כמו עיר אורתוגנטית, שנסודה והתפתחה מתוך תנאים מקומיים, ושצמיחתה ספונטנית, באר-שבע הייתה תמיד עיר חדשה, ואין הכוונה לגיל העיר אלא לדרך היווצרה והתפתחותה. לעיר

של איתן שחר ולאה קסן, העוסק בהסתגלות העולים מקוצ'ין במושב נבטים, מתמקד בפן תרבותי נקודתי במטרופולין המתהווה. חותמים את הספר שני מאמרים שעניינם בימי קדם: האחד, מאמרו של אביגדור ויקטור הורוויץ, מציג את דיוקנה של באר־שבע במקרא ומנתח את מעמדה האזורי; אין נפקדים בו גם הסיפור הפותח את הרשימה הזאת, ופתרונו על דרך ביקורת המקרא. המאמר השני בקבוצה זו, האחרון בספר, הוא מאמר של יצחק גלעד ופטר פביאן המסכם את המחקר הארכאולוגי של אזור באר־שבע. שני המאמרים האחרונים אינם קשורים עניינית לתוכן הספר אך הם מוסיפים לו מבט פרספקטיבי כפול: בממד העתי ההיסטורי ובממד התוכני הנושאי, ושניהם ארוכים, רחבים ומגוונים. הספר מאגד אוסף מחקרי שגם הוא רחב ומגוון, והוא מקור ידע רחב שהמכנה המשותף שלו הוא העיר באר־שבע והאזור. הפקת הספר הדורה, והוא מלווה בתמונות ובאיורים מאירי עיניים, אם כי עין המורגלת במפות תבחין בכמה ליקויי שרטוט, כמו חוסר קנה מידה במפה (עמ' 26) וקני מידה קווי שערכיהם המספריים משובשים (עמ' 31) או חסרים (עמ' 106). מן העושר והמגוון של האוסף המחקרי הנוכחי מתבקש ניתוח ברמה מאחדת של כמה רבדים נושאים המקופלים במאמריו – לדוגמה הרגישות הגאופוליטית של המרחב שבין דרום הר חברון לרצועת עזה, או הרב־תרבותיות כמאפיין של עיור תרבותי (urbanity) במטרופולין באר־שבע. יש לצפות אפוא להמשך העשייה הפורייה של 'מרכז הנגב לפיתוח אזורי'.

מנתחת מבנה עירוני כולל ומבנים שכונתיים. בראייה חברתית שונה, ברמת הפרדה (רזולוציה) פרטנית יותר, ניכרת בעיר דווקא בעיה הפוכה: אוכלוסיית העולים של שנות החמישים הייתה מסורתית מבחינה חברתית, ויחסיה היו דיפוזיים־שיוכיים; לעומת זאת בנייני השיכונים שנועדו לאכלס את העולים, הותאמו לתכונות של חברה עירונית־מודרנית, שיחסיה ספציפיים־הישגיים. הפער בין תכונותיה החברתיות של האוכלוסייה לבין תכונות מבני המגורים שלה, פער שאפיין את ערי הפיתוח בעשורים הראשונים שלהן, גרם, לדעת חוקרים, חלק לא מבוטל מהבעיות החברתיות. יתר על כן, בעבר הייתה השכונה מקומה של הקהילה, ובמיוחד הקהילה המסורתית; התרופפות הקהילתיות השכונתית היא פרי התפתחויות טכנולוגיות וחברתיות חדשות למדי. עוד יש בכרך האמור מאמרים על פיתוח ועל צרכנות – מאמרם של שפרה שורץ וחיים דורון על התפתחות המרכז הרפואי 'סורוקה' ומאמרם של פרן מרקוביץ ונתי אוריאל על שירותי המסחר בעיר בין הזהות הגלובלית – הבולטת למשל במרכז 'ביג' – לזהות המקומית של ה'עיר העתיקה' והתחדשות עירונית בעיר הוותיקה. התרבות המקומית והפוליטיקה המקומית נדונות במאמרה של אסתר מאיר־גליצנשטיין על מאבק המזרחים בפטרונות האשכנזית המפא"יניקית בשנות החמישים והשישים ובמאמרו של מעוז עזריהו המנתח את דרך קביעת השמות לרחובות העיר ולומד ממנה על ביטויים תרבותיים ופוליטיים של הנצחה ועל מימושם בעיר. מאמרם